

การกำหนดอายุศิลปะสมัยสุโขทัย ของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์

ศาสตราจารย์ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล

ข้าพเจ้าได้อ่านบทความเรื่อง “ศิลปะแห่งแดนเนรมิต (ศิลปะสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1750 - 1900)” ของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ในวารสารเมืองโบราณ ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 มกราคม - มีนาคม 2529 แล้ว มีความเห็นด้วยและไม่เห็นด้วยบางประการ จึงขอเขียนลงไว้ ณ ที่นี้เพื่อให้ท่านผู้สนใจและนักศึกษาได้อ่านประกอบการพิจารณา คือ

ข้อแรกเกี่ยวกับการทำงานของกรมศิลปากรที่เมืองสุโขทัยในส่วนที่เกี่ยวกับการบูรณะโบราณสถานนั้น ข้าพเจ้ามีความเห็นพ้องกับ ดร.พิริยะ ทุกประการ

ส่วนเรื่องการกำหนดอายุของศิลปะสุโขทัยเสียใหม่ตามที่ ดร.พิริยะ ได้เสนอนั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย ก่อนอื่นข้าพเจ้าขอกล่าวว่หนังสือเรื่อง “สุโขทัยไม่ใช่ราชธานีแห่งแรกของไทย” ของนายสุจิตต์ วงษ์เทศ นั้นแม้ว่าข้าพเจ้าจะยังไม่ได้อ่านโดยละเอียด แต่ข้าพเจ้าก็เห็นด้วยในข้อหนังสือ เพราะในขณะนั้นก็มีเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นหลายเมืองและต่างก็เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม ต่อจากนี้จะได้กล่าวถึงการกำหนดอายุของศิลปะสุโขทัยใหม่ของ ดร.พิริยะ ต่อไป

ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าสำหรับศิลปะโดยทั่วไปนั้น เมื่อช่างในสมัยก่อนได้สร้างขึ้น เขามิได้คำนึงถึงว่าจะสร้างศิลปะในแบบใด หากแต่สร้างขึ้นตามความนิยมในสมัยนั้น ด้วยเหตุนั้นศิลปะในสมัยเดียวกันจึงมักมีลักษณะร่วมกันคือมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ในบัดนี้เรามีการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ จึงพยายามรวบรวมศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันและมีลักษณะคล้ายคลึงกันขึ้นเป็นหมวดหมู่ ให้ชื่อต่าง ๆ กัน เพื่อความสะดวกแก่นักศึกษาในการศึกษาประวัติและวิวัฒนาการของศิลปะเหล่านั้น ศิลปะหมวดหมู่ต่างกันแต่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันก็ย่อมมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันดังที่ ดร.พิริยะได้กล่าวอ้างถึงไว้ อย่างไรก็ตามที่ ดร.พิริยะได้กะกำหนดอายุศิลปะสมัยสุโขทัยใหม่นี้ ดร.พิริยะมิได้คำนึงถึงลักษณะร่วมกันเป็นสำคัญ แต่คำนึงถึงพื้นที่คือสถานที่ซึ่งค้นพบเป็นสำคัญที่สุด ข้อนี้ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย เพราะเหตุว่าถ้าศิลปะไทยไปค้นพบในประเทศลาวจะต้องเรียกว่าศิลปะลาวเช่นนั้นหรือ ศิลปะไทยอาจจะถูกนำเข้าไปในประเทศลาวก็ได้ หรือถ้าศิลปะลาวสร้างขึ้นเลียนแบบศิลปะไทย ก็คงจะมีข้อแตกต่างให้เห็นได้ว่าเป็นศิลปะที่ช่างลาวทำขึ้นโดยเลียนแบบศิลปะไทยแต่ก็มีลักษณะของช่างลาวเข้ามาปะปนบ้างแล้ว

สำหรับการกำหนดอายุก็เช่นเดียวกัน ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับการกำหนดอายุในหนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา” ของ ดร.พิริยะ การกำหนดอายุของศิลปะหลายแบบโดยนำมาเขียนไว้ร่วมกันในระยะครั้งละ 50 ปีนั้นเป็นการกำหนดตามอำเภอใจ (*arbitrary*) โดยมีได้ใช้หลักเกณฑ์อะไรเลย นอกจากนี้สำหรับการนำศิลปะหลายแบบมาเขียนร่วมสมัยเดียวกัน คือเขียนตามแนวนอน (*horizontal*) แทนที่จะเขียนตามประวัติของศิลปะแต่ละแบบตามแนวตั้ง (*vertical*) ถ้าผู้เขียนสามารถแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของศิลปะแต่ละแบบในสมัยเดียวกันได้อย่างถ่องแท้ก็จะเป็นการดี แต่ถ้าไม่สามารถแสดงให้เห็นได้อย่างเด่นชัด ก็รังแต่จะทำให้ให้นักศึกษาหรือผู้อ่านงงงวยเท่านั้นเพราะต้องอ่านกลับไปกลับมายุ่งตลอดเวลา นอกจากนี้การเปรียบเทียบระหว่างพุทธศักราชและคริสตศักราชของ ดร.พิริยะข้าพเจ้าก็ไม่เห็นด้วย เพราะจะเป็นพุทธศักราชหรือคริสตศักราชก็ตามถ้าผู้เขียน ๆ กะโดยประมาณ ซึ่งเป็นความจำเป็นในด้านวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ เขาก็มักจะเขียนลงท้ายด้วย 0 ไว้เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ แต่สำหรับ ดร.พิริยะแล้ว ถ้าจะแปลงพุทธศักราชเป็นคริสตศักราชก็เอา 543 (จำนวนปีที่แตกต่างระหว่างพุทธศักราชและคริสตศักราช) ไปลบ ถ้าจะแปลงคริสตศักราชเป็นพุทธศักราชก็เอา 543 ไปบวก ยกตัวอย่างในบทความนี้เอง ศิลปกรรมระหว่าง พ.ศ. 1750 – 1800 นับว่าเป็นการกะโดยประมาณ แต่ในวงเล็บเขียนว่า (ค.ศ. 1207–1257) ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านคิดว่าเป็นศักราชที่แน่นอนแท้จริง ข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าจะให้ใกล้ที่สุดก็ควรใช้ 540 มิใช่ 543 บวกหรือลบ คือเป็น ค.ศ. 1210 หรือ 1200 ถึง 1260 หรือ 1250 จะดีกว่า เพราะผู้อ่านจะได้ทราบว่าเป็นการประมาณเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีอีกแห่งหนึ่งคือ

ในหน้า 23 ที่กล่าวถึงพระพุทธรูปหมวดใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และเขียนไว้ว่า “และมีอายุระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 19 (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 ถึงครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 14)” นั้น ควรเป็น (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 13 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13) จึงจะถูกต้อง

ต่อจากนี้จะได้อีกกล่าวถึงเนื้อความต่อไป ในบทความที่ว่าด้วยศิลปกรรมระหว่าง พ.ศ. 1750 - 1800 นี้ ในขั้นต้น ดร.พิริยะ ได้กล่าวว่าชนชาติเสียนซึ่งเคยเชื่อกันว่าเป็นชนชาติสุโขทัยนั้น บัดนี้ไม่ใช่แล้ว ข้อนี้ข้าพเจ้าได้เคยถามนักประวัติศาสตร์ไทยผู้รู้ภาษาจีนบางท่าน ท่านก็ยืนยันยืนยันว่าเสียนในภาษาจีนคือสุโขทัย ข้อนี้จึงจำต้องสืบค้นกันต่อไป

ต่อมา ดร.พิริยะ ได้กล่าวถึงศาลาผาแดงว่าน่าจะสร้างขึ้นในศิลปะขอมแบบบายน ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะเทวรูปที่ค้นพบสวมเครื่องอาภรณ์ในสมัยนั้น ข้อนี้ข้าพเจ้าใคร่ขออธิบายว่าศิลปะขอมแบบนครวัดและบายนนั้นสืบเนื่องต่อกัน คือศิลปะขอมแบบนครวัดมีอายุราว พ.ศ. 1650 - 1700 (โดยประมาณ) ศิลปะแบบบายน ราว พ.ศ. 1700 - 1750 (โดยประมาณ) ด้วยเหตุนี้การที่จะกล่าวว่าปลายศิลปะขอมแบบนครวัดหรือต้นศิลปะขอมแบบบายน ก็คืออันหนึ่งอันเดียวกันนั่นเอง

น่ายินดีที่ ดร.พิริยะ ยอมรับว่าปรangkที่วัดพระพายหลวงนั้นสร้างมาแต่ครั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ของขอมแล้ว ส่วนประติมากรรมศิลาองค์ใหญ่เป็นพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิซึ่งค้นพบที่วัดพระพายหลวงนั้น ข้าพเจ้าเห็นพ้องกับ ดร.พิริยะว่าเป็นแบบศิลปะขอมแบบบายน แต่ไม่ใช่พระชัยพุทธมหานาค พระชัยพุทธมหานาคนั้นน่าจะเป็นพระพุทธรูปนาคปรกดังที่ ดร.พิริยะกล่าว และก็ไม่น่าจำเป็นจะต้องส่งมาจากเมืองพระนครหลวงในประเทศกัมพูชาด้วย เพราะในจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นกล่าวแต่เพียงว่า “สร้าง” เท่านั้น มิได้ใช้คำว่า “ส่ง” เหตุนี้จึงอาจเป็นพระพุทธรูปนาคปรกแบบพื้นเมืองก็ได้ ที่ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี ได้ค้นพบพระพุทธรูปนาคปรกศิลปะแบบพื้นเมือง มิได้ค้นพบพระพุทธรูปนาคปรกตามแบบบายนของขอมเลย

สำหรับทับหลังศิลารูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ที่ค้นพบที่วัดศรีสวาย (รูปที่ 3) นั้น ถ้า ดร.พิริยะได้อ่านข้อความเรื่องพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในศิลปะขอมของนางมิเรย์ เบนิสตี ซึ่งตีพิมพ์ในวารสารอาเซียติก (Arts Asiatiques) เล่มที่ 11 ฉบับที่ 1 ค.ศ. 1965 หน้า 91-107 และข้าพเจ้านำมาเขียนเพิ่มเติมในบทความเรื่อง “พระนารายณ์บรรทมสินธุ์ในศิลปลพบุรี” ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ 10 เล่ม 5 เดือนมกราคม พ.ศ. 2510 หน้า 35-43 ก็จะเห็นว่าพระนารายณ์เพิ่งมาเริ่มบรรทมตั้งพระองค์ขึ้นในครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ก่อนหน้านั้นจะบรรทมราบไปกับองค์พระยานาค และรูปฤๅษีที่นั่งอยู่ปลายพระบาทของพระนารายณ์ในทับหลังชั้นนี้ก็มิใช่คัมภีร์วิฤๅษี ซึ่งเป็นลักษณะที่นิยมกันอยู่ในศิลปะขอมระหว่างพุทธศตวรรษ

ที่ 15-16 ด้วยเหตุนี้ทับหลังศิลาที่พบชิ้นนี้อย่างช้าที่สุดก็คงจะอยู่ในศิลปะขอมแบบบาปวน (ราว พ.ศ. 1550-1650) อันเป็นระยะเวลาก่อนการสร้างเมืองสุโขทัย ดังนั้นทับหลังศิลาชิ้นนี้ ซึ่งเป็นขนาดเล็กคือ 130 x 38 เซนติเมตร จึงคงจะนำมาจากที่อื่น เรื่องการนำมาจากที่อื่นของ ประติมากรรมขอมนี้เป็นของสำคัญมากเกี่ยวกับบทความของ ดร.พิริยะในเรื่องนี้ ดังจะนำมา กล่าวถึงต่อไป

ดร.พิริยะกล่าวว่าวัดศรีสวายน่าจะมิได้สร้างในศาสนาฮินดู ขื่อนี้ข้าพเจ้าก็ยังสงสัยอยู่ เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปที่นั่นเมื่อ พ.ศ. 2450 ได้ทรง เขียนไว้ว่า “รูปปรางค์นั้นเป็นอย่างเทวสถาน 3 ยอดที่ลพบุรี มีลวดลายอย่างทำนองนั้น คือ เป็นรูปพระเป็นเจ้าทั้ง 3 และรูปนารายณ์ปางต่าง ๆ ที่ช่องผนังข้างล่างเดิมมีรูปพระนารายณ์ บันไว้ แต่เมื่อไปดูนั้นหลุดหายไปเสียแล้ว ยังคงเห็นได้แต่เป็นเงา ๆ อยู่ที่พื้นผนัง ไม่แลเห็นเป็น สี่กร แต่เห็นได้ว่าถือจักรมือหนึ่ง ราษฎรผู้เฒ่าได้เล่าว่าได้เคยเห็นเป็นรูปสี่กร.....เมื่อเข้าไปในโบสถ์แล้วแลเห็นทางเข้าไปในปรางค์ได้ มองเข้าไปเห็นหลักไม้ปักอยู่ 2 หลัก ทำทาง ดูเหมือนที่นั่งพระยาอินชิ่งช้า จึงสันนิษฐานว่าที่นี้คงเป็นโบสถ์พราหมณ์ และผู้เป็นตัวแทน พระเป็นเจ้าในพิธีราชเนงและโล้ยัมพวายนั้น คงนั่งในปรางค์นั่นเอง ค้นไปค้นมาก็เผชิญไปพบ ศิลาทำเป็นรูปพระสยมภูทิงอยู่อันหนึ่งซึ่งดูเป็นพยานชั้นอีกชั้นหนึ่ง ว่าวัดศรีสวายนี้คือ “โบสถ์ พราหมณ์” สำหรับตอนนี้สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงทำหมายเหตุเพิ่มเติมว่า “วัดศรีสวายเดิมเป็นเทวสถานเป็นแน่ นามเดิมเห็นจะเรียกว่า “ศรีสวายะ” (หนังสือเรื่อง เทียวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 6 ฉบับพิมพ์ครั้งที่สาม (พ.ศ. 2496) หน้า 64-65 และ 67) นอกจากนั้นในหนังสือเรื่อง “รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2508-2512” ซึ่งคณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัด สุโขทัยและจังหวัดกำแพงเพชรได้จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2512 ก็ได้กล่าวว่าได้ค้นพบเทวรูป พระนารายณ์สี่กรที่วัดศรีสวายด้วย เทวรูปพระนารายณ์ศิลาดังกล่าวปัจจุบันรักษาอยู่ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง จังหวัดสุโขทัย จะเห็นได้ว่าพระพักตร์ค่อนข้างเป็นรูปไข่ ตามแบบไทยแล้ว ทรงผ้าคล้ายแบบขอมแต่ลักษณะก็ไม่เหมือนกันทีเดียว ประติมา- กรรมเช่นนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าอาจจัดเป็นรุ่นต้นของศิลปะสุโขทัยได้ อนึ่ง คุณมะลิ โคนันทีเยะ เจ้าหน้าทีผู้ขุดค้นที่เมืองเก่าสุโขทัยได้แจ้งแก่ข้าพเจ้าว่าได้ค้นพบเทวรูปสัมฤทธิ์สุโขทัยขนาด เล็กมีลักษณะคล้ายกับเทวรูปสัมฤทธิ์สุโขทัยที่ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงต่อไปในตอนท้ายฝังอยู่ ในฐานชุกชีของพระประธานในวิหารด้านหน้าปรางค์ด้วย เทวรูปดังกล่าวปัจจุบันรักษาอยู่ใน ตู้ชั้นล่างทางด้านทิศใต้ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง จังหวัดสุโขทัย ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่เห็นด้วยที่ ดร.พิริยะ กล่าวว่าปรางค์ 3 องค์ที่วัดศรีสวายสร้างขึ้นเป็นพุทธสถาน ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ข้าพเจ้ายังเห็นว่าของเดิมที่เป็นศิลาแลงของปรางค์ 3 องค์นั้นขอม

สร้างขึ้นสำหรับเป็นเทวาลัย แต่ยังไม่สำเร็จ ต่อมาไทยได้มาก่อเพิ่มเติมข้างบนด้วยอิฐจนสำเร็จ กลีบขนุนปรากฏจึงประดับด้วยลวดลายแบบไทยแต่ก็ยังมีอิทธิพลของปะปนอยู่ ชั้นเดิมสร้างเป็นเทวาลัย ต่อมาในชั้นหลังแก้เป็นวัดในพุทธศาสนา วิหารด้านหน้าจึงอยู่ต่างระดับกับองค์ปราสาท และนำเทวรูปมาบรรจุอยู่ในฐานชุกชีของพระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธานในวิหาร

สำหรับเจดีย์หรือสถูปศิลาแลงในวัดพระพายหลวงที่ใช้เป็นเจดีย์รายและมีส่วนบนพองออกและส่วนล่างเว้าเข้านั้น ดร.พิริยะกล่าวว่า มีลักษณะใกล้เคียงกันมากกับสถูปเขมรที่นครม โดยนำไปเปรียบเทียบกับรูปที่ 144 ในหนังสือเรื่องศิลปะทางสถาปัตยกรรมฮินดูในประเทศอินเดียและในประเทศทางทิศตะวันออกไกล (*L'Art Architectural Hindou dans l'Inde et en Extrême-Orient*) ของนายปาร์มันติเออร์ (*H. Parmentier*) และกล่าวว่า “น่าจะสร้างขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกัน” ข้อนี้ถ้านำรูปมาเปรียบเทียบกันจะเห็นว่าแม้ส่วนยอดจะมีความคล้ายคลึงกันก็จริง แต่ส่วนกลางคือองค์ระฆังก็ไม่ค่อยเหมือนกันนัก สำหรับสถูปที่นครม (รูปที่ 143) แม้ส่วนล่างจะผายออกก็จริง แต่ส่วนบนก็มีได้ผายออก ด้วยเหตุนี้ส่วนกลางจึงไม่เว้าลง สำหรับรูปที่ 144 คือ สถูปที่พระขรรค์ 290 ที่เมืองโพธิสัตว์ (*Pursat*) นั้น เจดีย์เป็นทรงกลมที่เว้าขึ้นข้างบน ไม่มีการผายตัวออกข้างล่างแต่ประการใด นอกจากนี้นายปาร์มันติเออร์ยังได้เขียนไว้ในหนังสือหน้า 130 เกี่ยวกับเจดีย์ 2 องค์นี้เป็นภาษาฝรั่งเศส ดังจะขอแปลไว้ดังต่อไปนี้ “สำหรับอาคารที่ก่อด้วยอิฐ ศิลปะเขมรสมัยสุดท้ายมีแต่ธาตุ (เจดีย์) ซึ่งมักเป็นรูปทรงระฆัง มีตัวอย่างงาม ๆ ที่ยังไม่อาจกำหนดอายุได้ที่เมืองพระนคร (รูปที่ 143) อีกองค์หนึ่งก็คืออาคารที่แปลกประหลาดที่พระขรรค์ของเมืองโพธิสัตว์ เลขที่ 290 (รูปที่ 144) สร้างขึ้นบนปราสาทเล็ก ๆ มีประตูและประตูหลอกและมีฐานสูง บนนั้นมีสถูปแบบนี้ปรากฏอยู่ ทั้งหมดนี้เราไม่อาจกำหนดอายุได้แต่ก็ดูเหมือนจะเก่า เป็นเจดีย์แบบเดียวที่มีอยู่และก่อด้วยวัตถุที่งดงาม” ต่อจากนั้นนายปาร์มันติเออร์ก็กล่าวถึง “พระเจดีย์องค์ใหญ่ซึ่งสร้างขึ้นที่เมืองพนมเปญในพุทธศตวรรษที่ 21-22 (คริสตศตวรรษที่ 16)” เลยทีเดียว ก็เมื่อผู้แต่งเองยังไม่ทราบแน่ถึงกำหนดอายุที่แน่นอนของเจดีย์ทั้งสององค์นั้นแล้ว เราก็นำมาอ้างอิงถึงอายุที่แน่นอนอย่างไรได้ ถ้าจะดูเฉพาะองค์ระฆังแล้วข้าพเจ้ายังเห็นว่าคล้ายคลึงกับเจดีย์รายที่เจดีย์วัดพระบรมธาตุ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีมากกว่า ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าข้อนี้ น่าจะยังต้องสืบค้นกันต่อไปอีก เจดีย์รายที่วัดพระพายหลวงเหล่านี้ตั้งอยู่บนฐานของวิหารหน้าองค์ปราสาท ได้ฐานอิฐของวิหารนั้นมีพื้นศิลาแลงซึ่งคงจะอยู่ในสมัยเดียวกับองค์ปราสาททางด้านหลัง ด้วยเหตุนี้เจดีย์รายเหล่านี้คงจะมีได้สร้างขึ้นพร้อมกับองค์ปราสาทเป็นแน่ แต่คงจะสร้างขึ้นพร้อมกับวิหารหนึ่งเจดีย์ศิลาทรายสีแดงขนาดเล็ก 3 องค์ซึ่งปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และได้มาจากวัดแก้วที่นั่นมีลักษณะทั้งองค์และยอดเหมือนกับเจดีย์รายศิลาแลงที่วัดพระพายหลวงทุกประการ

สำหรับวัดเจ้าจันทร์ที่เมืองเซียงจะเป็นธรรมศาลาหรือที่พักคนเดินทางของขอมหรือไม่นั้น ถ้าดูจากหนังสือเรื่องโบราณสถานขอมในศิลปะแบบขอมและพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (*Les Monuments Khmers du Style du Bayon et Jayavarman VII*) ของศาสตราจารย์ฟิลิปป์ สเตรน์ (*Philippe Stern*) ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2508 (ค.ศ. 1965) และมีภาพให้ดู 3 ภาพ คือ รูปที่ 147-149 จะเห็นว่าเป็นจริงดังที่ดร.พิริยะ ได้เขียนไว้ คือไม่เหมือนกันเลยกับธรรมศาลาที่ปราสาทพระขรรค์ในเมืองพระนคร ณ ที่นั้นมีปราสาทหรือปราสาทก่อด้วยศิลาหันหน้าไปทางทิศตะวันออกและมีห้องยาวก่อด้วยศิลาอยู่ติดกับองค์ปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเช่นเดียวกัน ที่มุมด้านหลังของปราสาทมีการย่อมุม มีหน้าต่างอยู่ทางด้านทิศใต้ และมีหน้าต่างหลอกซึ่งมีหินก้อนอยู่ทางทิศเหนือ มีหน้าบันประดับด้วยรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรขนาดค่อนข้างใหญ่ และมีรูปเทพธิดาหลายองค์สลักอยู่บนผนัง เมื่อเป็นดังนี้จะเห็นได้ว่าปราสาทที่วัดเจ้าจันทร์มีลักษณะไม่เหมือนกับธรรมศาลาที่เมืองพระนครเลย อย่างไรก็ตามถ้าเรามาคิดว่าสำหรับศิลปะขอมนั้นถ้ายังห่างไกลออกไปจากราชาธานีคือเมืองพระนครหรือพระนครหลวงในประเทศกัมพูชามากขึ้นเท่าใด ความแตกต่างย่อมมีมากออกไปเท่านั้น ปราสาทที่วัดเจ้าจันทร์ก่อด้วยศิลาแลงมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก จะอาจสันนิษฐานได้หรือไม่ว่าห้องยาวซึ่งอยู่ข้างหน้านั้นสร้างด้วยไม้ซึ่งปัจจุบันได้สูญหายไปเสียแล้วในสมัยสุโขทัยมาสร้างวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าด้วยศิลาแลงขึ้นทางด้านหน้าและสร้างมณฑปพระพุทธรูปยืนอัฐฐารสขึ้นทางด้านเหนือ (จากหนังสือ “รายงานการสำรวจจุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่ากำแพงเพชรและเมืองศรีสัชนาลัย พ.ศ. 2508-2512 คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถาน จังหวัดกำแพงเพชรและสุโขทัย จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2514)

สำหรับประติมากรรมที่ค้นพบที่วัดศรีสวยและวัดพระพายหลวงซึ่ง ดร.พิริยะนำมาอ้างอิงและกล่าวว่าเป็นศิลปะสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1750-1800 นั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยเลยเพราะเหตุว่าประติมากรรมสัมฤทธิ์และศิลาเหล่านี้เป็นประติมากรรมขอมในสมัยนครวัดและขอมทั้งสิ้น ที่สูงที่สุดคือสูง 25 เซนติเมตร ยกเว้นรูปที่ 5 พระพุทธรูปศิลาสูง 66 เซนติเมตรซึ่งข้าพเจ้าเข้าใจว่าไม่ได้เป็นก๊อปปี้ของปราสาท เพราะยังมีเศียรยาวติดอยู่ข้างล่าง เข้าใจว่าสลักขึ้นเพื่อตั้งบนฐานมากกว่า ปัจจุบันเศียรนี้ฝังอยู่ในฐานไม้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ดร.พิริยะทราบได้อย่างไรว่าประติมากรรมเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งที่ขอมได้สร้างขึ้นเมื่อยังมีอำนาจอยู่ที่นั่น เพราะ ดร.พิริยะก็ยอมรับเองว่า “ปราสาทที่วัดพระพายหลวงนี้น่าจะมีมาตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แล้ว” หรือนำเข้ามาจากประเทศกัมพูชาหรือจากเมืองลพบุรีซึ่งเป็นเมืองสำคัญของขอมในสมัยนั้น

สำหรับรูปที่ 6 ซึ่งเป็นสลูปลงสลักสัมฤทธิ์ และ ดร.พิริยะกล่าวว่าอาจจะเป็นต้นเค้าของพระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในสมัยสุโขทัยนั้น ข้าพเจ้าก็ยังไม่เห็นด้วยอีก สลูปองค์นี้ล้อมรอบ

ไปด้วยพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัยทั้งสี่ทิศ การที่ยอดจะมีรูปร่างสูงขึ้นไปจนกลายเป็นทรงพุ่ม-
ข้าวบิณฑ์และตัดเอาพระพุทธรูปประทับนั่งทั้งสองค้อออกไปนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าอาจเป็นไปได้ยาก
สำหรับผู้ที่นับถือพุทธศาสนา ข้าพเจ้าเห็นว่าส่วนกลางหรือองค์ระฆังของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์
คงมาจากรูปย่อของปราสาทขอมมากกว่า ที่เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์โดยทั่วไปยังคงมีลักษณะรูปร่าง
ประดับอยู่เหนือส่วนที่ย่อมุมทางด้านข้าง และมีรูปจำลองของหน้าบันประดับอยู่เหนือส่วนกลาง
ขององค์ระฆังนั้นด้วย

พระพิมพ์ที่ ดร.พิริยะนำมากล่าวอ้างก็เช่นเดียวกัน ข้าพเจ้าก็ยังเห็นว่าเป็นแบบขอม
หรือเขมรอยู่นั่นเอง

สรุปแล้วข้าพเจ้าเห็นว่าบรรดาศิลปกรรมที่ ดร.พิริยะนำมากล่าวอ้างในสมัยที่ 1 ระหว่าง
พ.ศ. 1750-1800 นี้ ล้วนเป็นศิลปะขอมหรือเขมรทั้งสิ้น ไม่สมควรจัดเป็นศิลปะสุโขทัย
แม้ว่าจะค้นพบที่เมืองสุโขทัยก็ตาม เพราะอาจเป็นวัตถุที่ช่างขอมทำขึ้นที่นั่นหรืออาจนำมาจาก
ที่อื่นก็ได้ อนึ่งข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวไว้ด้วยว่าข้าพเจ้าไม่อาจหาเหตุผลที่จะไปแบ่งศิลปะสุโขทัย
ได้ว่าสร้างขึ้นในรัชกาลนั้นรัชกาลนี้ถ้าไม่มีจารึกประกอบอย่างแน่นอน ในการจัดแบ่งศิลปะ
สุโขทัยนั้นข้าพเจ้ากล่าวได้แต่เพียงว่าเป็นสมัยต้น สมัยกลาง และสมัยปลายตามวิวัฒนาการ
เท่านั้น

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงสมัยที่ 2 คือระหว่าง พ.ศ. 1800-1850 ต่อไป

สำหรับกลุ่มพระเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์องค์กลางในวัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัยเก่า
นั้นข้าพเจ้ามีความเห็นว่าสร้างขึ้นหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหงเพราะในจารึกสุโขทัยหลักที่ 1
ของพระองค์ (จะกล่าวถึงอายุและความน่าเชื่อถือของศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 นี้ต่อไป)
มิได้กล่าวถึงพระเจดีย์หรือพระธาตุกลางเมืองสุโขทัยเลย คงกล่าวแต่เพียงว่า “กลางเมือง
สุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่
มีพระพุทธรูปอันราม (ขนาดกลาง) มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม” เท่านั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า
กลุ่มเจดีย์ดังกล่าวคงสร้างขึ้นหลัง พ.ศ. 1835 อันเป็นศักราชสุดท้ายในจารึกหลักนั้นคืออาจจะ
สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าเลอไทย ราชโอรสของพ่อขุนรามคำแหงก็ได้ นอกจากนี้ข้าพเจ้า
ก็มิได้เห็นด้วยกับ ดร.พิริยะที่เปรียบเทียบว่า “นครพระกฤษ” นั้นคือเมืองสุโขทัย ดร.พิริยะ
มิได้เฉลียวใจบ้างเลยหรือว่า “นครพระกฤษ” นั้นอาจหมายถึงชื่อเมืองทวารกาหรือทวารวดี
ในประเทศอินเดียซึ่งอาจตรงกับเมืองนครปฐมถ้าเราเชื่อว่าอาณาจักรทวารวดีตั้งอยู่ ณ ที่นั้น
ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้วที่ “ขอมเรียกพระธม (ใหญ่) นั้นแล” ก็อาจเป็นพระปฐมเจดีย์องค์เดิม
นั่นเอง การที่พระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีเปรียบเทียบตนเองกับพระกฤษณ์นั้นก็ไม่ใช่แปลก
ประหลาดอันใด เพราะในจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 นี้ บางครั้งท่านก็กล่าวเปรียบเทียบว่าท่าน
ไม่ต้องการเป็น “พระหิระ...เทพ” บางครั้งท่านก็เปรียบเทียบตนเองว่า “คือตนพระราม

พระนารายณ์เทพยุดิ” (ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปีลายสือไทย พ.ศ. 2527 หน้า 22 และ 32) ส่วนที่ ดร.พิริยะกล่าวว่า “พระธาตุองค์นี้คงจะสร้างขึ้นในรูปแบบของปราสาทเขมรซึ่งยังคงเป็นที่นิยมแพร่หลายกันดังที่ปรากฏบนภาพพระพิมพ์ พบที่วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย (รูปที่ 10)” นั้น ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่า ดร.พิริยะหมายความว่าอะไร ถ้าหมายความว่าเดิมสร้างเลียนแบบปราสาทขอมและต่อมาจึงสร้างเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์องค์กลางครอบลงบนองค์ปรางค์แบบขอมแล้วไซ้ ก็จำต้องขอกล่าวว่าเมื่อกรมศิลปากรบูรณะกลุ่มเจดีย์องค์นี้ ได้เจาะเข้าไปในเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์องค์กลางแต่ปรากฏว่าไม่ได้พบอะไรภายในเลย เรื่องเจดีย์กลางวัดมหาธาตุนี้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าอาจสร้างพร้อมกันทั้ง 9 องค์เพื่อแสดงว่าไทยสมัยสุโขทัยประกาศเอกราชจากขอมและแพร่อำนาจลงไปจนถึงทางภาคใต้ของประเทศไทยปัจจุบันก็ได้ ที่มีบางท่านอ้างว่าพระเจดีย์แบบศรีวิชัย 4 องค์ที่มูสร้างขึ้นใน พ.ศ. 1927 จากจารึกลานทองคำ (ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 ราชโอรสของพระเจ้าลิไทย). ก็ยังไม่สู้แน่นอนนัก เพราะจารึกกล่าวว่าเจดีย์นั้นสร้างด้วย “หินผา” แต่เจดีย์ 4 องค์นี้ก่อด้วยอิฐ นอกจากนี้ก็มีขนาด “ด้วยกว้างได้ 12 วาแล 2 ศอก ด้วยสูงได้ 17 วาค่าแชน (ยาวอีกแชนหนึ่ง)” ซึ่งดูจะใหญ่กว่าเจดีย์ 4 องค์นั้นในปัจจุบัน

พระพิมพ์ดินเผาอีก 3 องค์ที่ ดร.พิริยะนำมาอ้างอิง (รูปที่ 10-12) ข้าพเจ้าก็เห็นว่า เป็นศิลปะขอมเช่นเดียวกันและอาจนำเข้ามาจากที่อื่นได้ อย่างไรก็ตามข้าพเจ้ายอมรับว่าพระเจดีย์บนยอดของรูปที่ 11 นั้นมีลักษณะคล้ายกับพระเจดีย์รายที่วัดพระพายหลวง สำหรับพระพิมพ์รูปที่ 13 และ 14 นั้น น่ายินดีที่ ดร.พิริยะกล่าวว่าเป็นพระพิมพ์ที่นำเข้ามาจากเมืองพุกามในประเทศพม่า หากได้จัดเป็นศิลปะสุโขทัยไม่

สำหรับสลูปลีเหลี่ยมทางด้านทิศตะวันออกของวัดพระพายหลวงนั้นดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่าข้าพเจ้าไม่อาจหาเหตุพอที่จะกล่าวได้ว่าสร้างขึ้นในรัชกาลใดถ้าไม่มีจารึกมาประกอบ แต่ข้าพเจ้าก็ยังคิดว่าคงอยู่ในสมัยต้นของศิลปะสุโขทัย เพราะอย่างน้อยก็มีการต่อเติมกันมาถึง 3 ครั้งหรืออาจจะเป็น 4 ครั้งก็ได้ดังที่เจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรกำลังคิดจะเจาะตรวจดูอยู่ ดร.พิริยะกล่าวว่า “สลูปลีเหลี่ยมที่วัดพระพายหลวงและพระพุทธรูปที่ประดับซุ้มสลูปลีเหลี่ยมนั้นมีรูปแบบร่วมลักษณะกับศิลปะล้านนาในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 19 (ครึ่งแรกของคริสตศตวรรษที่ 14) แต่ในยุคนี้ศิลปะล้านนายังมิได้อุบัติขึ้น เพราะดินแดนในภาคเหนือยังคงตกอยู่ใต้วัฒนธรรมมอญที่ล้าพูน” ระยะเวลาครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 19 นั้นเป็นระยะเวลาหลังรัชกาลของพระเจ้ามังราย เพราะพระเจ้ามังรายสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 1855 (ชินกาล-มาลีปกรณ์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร เบ็ญญ แปล พิมพ์ พ.ศ. 2510 หน้า 105) ดร.พิริยะจะสามารถยืนยันอย่างแน่นอนได้หรือไม่ว่าพระพุทธรูปในรัชกาลของพระเจ้ามังรายนั้นมีลักษณะเป็น

อย่างไร ปรากฏว่าพระสุมนเถระได้เดินทางจากเมืองสุโขทัยขึ้นมาเผยแพร่พุทธศาสนายังเมือง
ลำพูนใน พ.ศ. 1912 (จารึกวัดพระยืน เมืองลำพูน) และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาอิทธิพลของศิลปะ
สุโขทัยก็ได้ขึ้นมาเผยแพร่อยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย มีปัญหาว่าพระพุทธรูปที่เราเคย
เรียกว่าเชียงแสนรุ่นแรกซึ่งมีลักษณะพระพักตร์กลม พระหนุ (คาง) เป็นปม พระองค์อวบอ้วน
พระอุระนูน ชายจีวรสั้น และประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคงได้รับอิทธิพล
มาจากศิลปะปาละทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียหรือภาคตะวันออก และเดินทาง
ผ่านเมืองพุกามในประเทศพม่าเข้ามานั้นจะเข้ามาถึงภาคเหนือของประเทศไทยเมื่อใด เมืองพุกาม
เจริญอย่างยิ่งระหว่างพุทธศตวรรษที่ 17-18 เพราะหลังจากนั้นก็ถูกกองทัพจีนตีแตก นอกจากนี้
ในหนังสือรายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถานเมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. 2508-
2512 (พ.ศ. 2512) เมื่อกล่าวถึงการขุดแต่งที่วัดพระพายหลวง ได้กล่าวว่า “พบการก่อสร้าง
พระพุทธรูปปูนปั้นสมัยสุโขทัยภายในปราสาทองค์กลาง หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก
และพบเศียรพระพุทธรูป พระกรปูนปั้นสมัยเชียงแสนในพระอุระของพระพุทธรูปปูนปั้นที่
ผุอยู่รักษาไว้ไม่ได้ จึงจำเป็นต้องรื้อออก” และเมื่อกล่าวถึงบรรดาพระพุทธรูปในซุ้มที่สลูปลี
สี่เหลี่ยมยังกล่าวอีกว่า “ลักษณะพระพุทธรูปเป็นแบบเชียงแสน มีทั้งสังฆาฏิสั้นและยาว”
(หน้า 50) ปัจจุบันได้ขุดค้นพบเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นแบบเชียงแสนหรือล้านนาไทยรุ่นแรกนี้
เพิ่มขึ้นอีกในบริเวณรอบสลูปลีเหลี่ยมนั้น ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงมีความเห็นว่าพระพุทธรูป
แบบเชียงแสนหรือล้านนารุ่นแรกนี้คงเก่ากว่าพระพุทธรูปแบบสุโขทัยโดยทั่วไปมิฉะนั้นจะไป
ค้นพบในพระอุระของพระพุทธรูปปูนปั้นสมัยสุโขทัยอย่างไรได้ พระพุทธรูปดังกล่าวมีพระพักตร์
เป็นแบบเชียงแสน บางองค์ก็มีไรรพระศก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าได้รับแบบมาจากศิลปะลพบุรี
แต่พระองค์มักเป็นแบบสุโขทัยคือมักมีชายจีวรยาวและประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระพุทธรูป
ดังกล่าวข้าพเจ้าได้จัดไว้เป็นหมวดวัดตระกวน และเห็นว่าที่ค้นพบที่วัดพระพายหลวงนี้อาจจัด
เป็นศิลปะสุโขทัยรุ่นต้นได้ เพราะเจดีย์หรือสลูปลีเหลี่ยมนี้ได้รับการสร้างเสริมต่อกันมาหลาย
ครั้ง ส่วนพระพุทธรูปที่ ดร.พิริยะเรียกว่า “อุ้ทองรุ่นที่ 1” นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นส่วนผสม
ระหว่างศิลปะทวารวดีกับขอมหรือเขมร (ลพบุรี) จะผสมกันทางภาคเหนือที่เมืองลำพูนหรือ
ภาคกลางก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ดร.พิริยะเองก็เคยแนะนำว่าพระพุทธรูปแบบอุ้ทองนั้น
ควรเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “สุพรรณบุรี-สรรคบุรี” (*Piriya Krairiksh : The Sacred Image,
Sculptures from Thailand, 1979, p. 24*) ซึ่งแสดงว่าพระพุทธรูปแบบอุ้ทองนี้ผลิตขึ้นมากทาง
ภาคกลางของประเทศไทยและได้กำหนดอายุไว้ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-19 (13th to 14th
centuries A.D.) ร่วมสมัยกับศิลปะสุโขทัย (13th to 15th centuries A.D.) ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูป
แบบอุ้ทองที่ค้นพบที่เมืองสุโขทัยและก็มีจำนวนไม่มากนักนั้นอาจนำขึ้นไปจากภาคกลางของ
ประเทศไทยก็ได้

ต่อจากนี้จะได้กล่าวถึงกำหนดอายุและความเชื่อถือได้ของศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ต่อไป ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับ ดร.พิริยะที่ว่าจารึกด้านที่ 1 ตั้งแต่บรรทัดที่ 1-18 นั้นเป็นของพ่อขุนรามคำแหงเอง ตั้งแต่บรรทัดที่ 18 ถึงด้านที่ 4 บรรทัดที่ 8 (ไม่ใช่บรรทัดที่ 12 ดังที่ ดร.พิริยะกล่าวอ้าง) เป็นตอนที่ 2 ตั้งแต่บรรทัดที่ 8 ด้านที่ 4 ถึงบรรทัดที่ 27 คือบรรทัดสุดท้ายเป็นตอนที่ 3 อย่างไรก็ตามก็ตีข้าพเจ้าเห็นว่าจารึกทั้งหมดนี้คงจะสลักขึ้นไม่ห่างไกลกันนัก ตอนที่ 2 และตอนที่ 3 อาจสลักขึ้นในต้นรัชกาลของพระเจ้าเลอไทย ราชโอรสของพ่อขุนรามคำแหงก็ได้ ทั้งนี้เพราะจารึกหลักที่ 1 ทั้งหมดใช้ตัวอักษรแบบเดียวกันโดยตลอดคือสระและพยัญชนะอยู่บรรทัดเดียวกัน นอกจากนี้ในหนังสือศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (กรมศิลปากร พ.ศ. 2527) หน้า 78 ยังได้กล่าวอีกว่า “ศิลาจารึกวัดศรีชุม (หลักที่ 2) เป็นศิลาจารึกที่ได้ใช้ “อักษรวิธี” ในลักษณะรูปแบบต่าง ๆ ไปจากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช กล่าวคือได้วาง “สระ” บางพวกไว้บน “พยัญชนะ” อย่างที่เรียกกันว่าสระและพยัญชนะอยู่คนละบรรทัด ลักษณะรูปแบบดังกล่าวนี้เหมือนกับจารึกอักษรไทยภาษาไทยสมัยสุโขทัยที่ใช้อยู่ทั่ว ๆ ไป ส่วนรูปคำนั้นโดยมากจะเหมือนกันกับในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช” ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าศิลาจารึกหลักที่ 1 นี้คงจะสลักขึ้นไม่ห่างจากศิลาจารึกหลักที่ 2 ซึ่งเชื่อกันว่าสลักขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าเลอไทยเท่าใดนัก การที่จะอ้างว่า “ตอนที่สองของศิลาจารึกหลักนี้จึงน่าจะเขียนขึ้นในช่วงระยะเวลาที่กรุงสุโขทัยตกต่ำลงและด้วยเหตุผลทางการเมืองบางประการในการทำให้ระลึกถึงอดีตที่บริสุทธิ์ปราศจากความทุกข์ยาก ศิลาจารึกตอนนี้ยังไม่ทราบว่าจะเขียนขึ้นเมื่อใด” นั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่าศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ใช้วิธีเขียน (อักษรวิธี) แบบเดียวกันทั้งหลัก ถ้าจะจารึกขึ้นต่างสมัยกันแล้วก็น่าจะใช่วิธีเขียนแตกต่างกันตามเวลาเพื่อให้อ่านสมัยหลังสามารถอ่านเข้าใจได้ เพราะอักษรวิธีแบบเดิมนั้นไม่ใช่แล้วความจริงเคยมีจารึกบางหลักที่สลักต่างสมัยกันจะเป็นด้วยหาศิลายากหรืออะไรก็ตาม แต่เขาก็ใช้ตัวอักษรต่างกันสุดแล้วแต่ว่าจะอยู่ในสมัยใด ทั้งนี้เพราะจารึกก็คือ ประกาศ ที่ต้องการให้คนในสมัยของคนอ่านเข้าใจได้ แม้ในสมัยนั้นจะมีคนอ่านหนังสือออกน้อย แต่เขาก็คงหวังให้ผู้ที่อ่านหนังสือออกเล่าให้ผู้ที่อ่านไม่ออกฟังกันต่อ ๆ ไป เคยมีบางท่านค้านข้าพเจ้าว่าที่ข้าพเจ้ากล่าวว่าจารึกคือประกาศนั้นไม่จริง เพราะยังมีจารึกที่เมื่อจารึกแล้วฝังไว้ใต้อาคารเช่นพระเจดีย์อีก ข้อนี้ข้าพเจ้าขอกล่าวว่าการดังกล่าวก็ยังเป็น ประกาศ อยู่นั่นเอง แต่เป็น ประกาศ สำหรับอนาคต คือหมายความว่าเมื่ออาคารนั้นพังลงผู้ที่มาพบเข้าจะได้สามารถทราบได้ว่าอาคารนั้นแต่เดิมคืออะไร ที่อ้างว่าจารึกขึ้นในสมัยหลังเพื่อหวังผลประโยชน์ทางการเมืองนั้น ข้าพเจ้าก็ยังไม่เข้าใจว่าหมายความว่าอะไร เพราะอักษรก็ไม่ได้เป็นอักษรในสมัยหลังดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้สมมุติว่า พระเจ้าลิไทยทรงสลักขึ้นเพื่อหวังผลประโยชน์ทางการเมือง นอกจากอักษรจะไม่เหมือนกับอักษรในสมัยของพระองค์แล้ว พระองค์ก็ยังทรง

เป็นราชบัณฑิต (หลานปู่) ของพ่อขุนรามคำแหง ในสมัยของพระองค์บุคคลที่เกิดในสมัยของพ่อขุนรามคำแหงก็ยังคงมีชีวิตอยู่ การโอ้อวดเช่นนั้นจะมีประโยชน์อันใด นับว่าเป็นการผิดรัฐประศาสนโยบายซึ่งคงไม่มีกษัตริย์องค์ใดทรงกระทำเช่นนั้นเป็นแน่

ส่วนที่ ดร. พิริยะกล่าวว่า “ข้อความในจารึกหลักนี้ (หลักที่ 1) จึงไม่ควรที่จะนำมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะสุโขทัย ยกเว้นแต่ความที่ตรงกันกับที่กล่าวถึงในศิลาจารึกหลักอื่น ๆ” ข้าพเจ้าก็ยิ่งรู้สึกงวยหนักขึ้นไปอีก เพราะถ้ายึดถือหลักเช่นนี้ก็เท่ากับตัดความรู้ให้สั้นลงไป หากเป็นประโยชน์อันใดไม่ ยกตัวอย่างที่ว่า “พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์ เรียนจบปิฎกใคร.....ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา” ก็เมื่อเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเฉพาะในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง แต่ในสมัยพระเจ้าลิไทยลงมายอมรับนับถือพุทธศาสนาหลักลังกาวงศ์จากเมืองพัน จารึกรุ่นหลังจะไปกล่าวย้อนถึงให้เสียเวลาอีกทำไม เมื่อจารึกคือ ประกาศ ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว เขาก็จะต้องประกาศสิ่งที่เกิดขึ้นในสมัยของเขาเป็นส่วนใหญ่

สำหรับความเชื่อถือได้ของจารึกหลักที่ 1 นี้ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวว่านับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงค้นพบจารึกหลักนี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อพระองค์ยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ใน พ.ศ. 2376 (ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง หอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. 2520 หน้า 47) ครอบงำกระทั่งปัจจุบันได้ค้นพบศิลาจารึกสมัยสุโขทัยอีกสิบกว่าหลัก ก็ยังมีได้มีเงินหลักเดียวที่กล่าวข้อความขัดแย้งกับศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ที่ ดร.พิริยะกล่าวว่าในศิลาจารึกหลักที่ 1 “แม้กระทั่งศาสตราจารย์เซเดส์เองยังเห็นว่าไม่กล่าวถึงศาสนสถานแห่งใดโดยเฉพาะ แต่กล่าวถึงอย่างลอย ๆ” นั้น ความจริงศาสตราจารย์เซเดส์กล่าวเฉพาะกลางเมืองสุโขทัยเท่านั้นโดยท่านได้กล่าวเป็นเชิงปรารภว่า “ยุคที่จะคิดได้ว่า การกล่าวถึงอย่างลอย ๆ เช่นนี้หมายถึงศาสนสถานทั้งหมดภายในกำแพงเมืองสุโขทัยครั้งพ่อขุนรามคำแหง หรือหมายถึงเฉพาะสิ่งก่อสร้างใหญ่หรือสิ่งสร้างอยู่ตรงกลางเมืองภายในบริเวณวัดมหาธาตุหรือที่เรียกกันว่าวัดใหญ่” แต่ก่อนหน้านั้นในบทความเดียวกันท่านได้กล่าวไว้ว่า “สำหรับเมืองสุโขทัย ข้าพเจ้าจะพรรณนาตาม “ศิลาจารึก” เพราะเหตุว่ามีเอกสารนำชมที่ดียังยิ่ง คือศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงที่ได้พรรณนาถึงลักษณะของเมืองสุโขทัยไว้ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19” (หนังสือเรื่อง “ศิลป์ไทยสมัยสุโขทัยและราชธานีรุ่งแรกของไทย” ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ แต่ง หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล ทรงแปลจากภาษาฝรั่งเศส กรมศิลปากร จัดพิมพ์ พ.ศ. 2507 หน้า 57) ด้วยเหตุนี้เราจะเห็นได้ว่าศาสตราจารย์เซเดส์ มิได้มีความคิดดังที่ ดร.พิริยะกล่าวอ้างเลย

ความเชื่อถือได้ของศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 มีอีกประการหนึ่งคือในตอนท้ายของจารึกที่กล่าวถึงอาณาเขตของพ่อขุนรามคำแหงที่ว่าด้านตะวันออกไปจดแม่น้ำโขง เมืองเวียงจันทน์

และเวียงคำ ด้านใต้ (ห้วยนอน) ถึงนครศรีธรรมราช ผังทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว ด้านตะวันตก ถึงเมืองหงสาวดี และด้านเหนือ (ดินนอน) ถึงเมืองแพะ เมืองม่าน (อยู่ระหว่างจังหวัดแพร่กับ น่าน) เมืองพลัว (อำเภอปัว จังหวัดน่าน) และเมืองชวา (เมืองหลวงพระบาง) นั้น มักมีผู้ กล่าวหาว่าเป็นการโอ้อวด ณ ที่นี้ก็ใคร่ขอให้คิดว่าเหตุใดจึงไม่เอ่ยถึงชื่อเมืองสพบุรีหรือละโว้ ซึ่งเราทราบกันดีว่าเป็นเมืองสำคัญในสมัยนั้น ถ้าเป็นการโอ้อวด หรืออาจจะมีบางท่านกล่าวว่า ผู้จารึกกลั่มหรือตกไป แต่ทางด้านทิศเหนือก็ได้อ้างถึงชื่อเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมือง เชียงรายเลย เมืองเหล่านี้เราทราบอย่างแน่นอนว่ามีมาแล้วตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง และ เป็นเมืองสำคัญด้วย แต่ทำไมได้กล่าวอ้างถึงก็เพราะเหตุว่าเป็นเมืองในอาณาจักรโยนก หรือ ล้านนาไทยของพ่อขุนมั่งรายซึ่งเป็นพันธมิตรของพ่อขุนรามคำแหงนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้า จึงเห็นว่าศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 นี้ควรเชื่อถือได้ทั้งหลัก และตราจบปัจจุบันก็ยังมีได้มี จารึกสุโขทัยหลักใดที่มีข้อความขัดแย้งกับจารึกหลักที่ 1 นี้เลย เท่าที่ข้าพเจ้าสังเกตดูก็เห็นมี แต่ผู้ที่พยายามตั้งทฤษฎีใหม่ของตนเองขึ้นมาซึ่งขัดแย้งกับข้อความในจารึกสมัยสุโขทัยหลัก ที่ 1 นี้เท่านั้นที่พยายามหาเหตุผลต่าง ๆ นานา มากกล่าวอ้างว่าจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 นั้นเชื่อถือ ไม่ได้

ต่อจากนี้จะได้กล่าวถึงโบราณสถานต่อไป วัดสะพานหินนั้น ดร.พิริยะกล่าวว่าประดิษฐาน พระพุทธรูปยืนศิลาแบบมอญ อายุประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 15 (ครึ่งแรกคริสตศตวรรษ ที่ 10) เรื่องนี้ข้าพเจ้าเห็นว่า ดร.พิริยะกำหนดอายุของพระพุทธรูปองค์นี้ต่ำไป พระพุทธรูปองค์นี้ มีลักษณะคล้ายศิลปะอินเดียแบบคุปตะมากคือยืนด้วยอาการตรึงงักและขอบจีวรเมื่อตกลงมา จากพระกรซ้ายก็วาดเป็นเส้นโค้งไปโค้งมาอย่างสละสลวย เราทราบกันดีว่าศิลปะอินเดียแบบ คุปตะนั้นมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9-11 เหตุนี้พระพุทธรูปองค์นี้จึงน่าจะมีอายุอยู่ในราว พุทธศตวรรษที่ 11-12 คงมิใช่ประมาณครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นแน่ ในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ 1 กล่าวว่า “ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันหนึ่ง มนใหญ่สูงงามแก่กม (ที่สุด) มีพระอัญฐารศ อันหนึ่งลุกยื่น (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย กรมศิลปากร พ.ศ. 2500 หน้า 9) เราทราบกันดีว่าคำว่า “อัญฐารศ” นี้แปลว่าสิบแปด หมายถึงพระพุทธรูปยืนสูง 18 ศอกหรือ พระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ พระพุทธรูปองค์ที่ ดร.พิริยะกล่าวอ้างถึงสูงขนาดเท่าคนธรรมดา จะเป็น “พระอัญฐารศ” อย่างไรได้

สำหรับพระอัญชนะนั้น ถ้าดร.พิริยะกล่าวว่ามีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ภายในมณฑป วัดศรีชุม ก็น่าจะมีชื่อมาให้ชัดว่าคือพระพุทธรูปองค์ใดหรืออะไรกันแน่ ไม่ใช่ว่าไม่ยอมรับแล้ว ปล่อยทิ้งให้ว่างไว้เลย ๆ ข้าพเจ้ายอมรับว่าพระพุทธรูปองค์นี้คงจะซ่อมกันมาแล้วหลายสมัย รวมทั้งในสมัยอยุธยาด้วย อีกประการหนึ่งถ้าไม่ยอมรับว่าพระอัญชนะคือพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ภายในมณฑปวัดศรีชุมก็น่าจะคำนึงถึงมณฑปด้วยว่าสร้างขึ้นเมื่อใดและแผ่นหินชนวนซึ่งมี

ภาพสลักเรื่องราวครวมทั้งตัวอักษรสมัยสุโขทัยนั้นนำมาทำเป็นเพดานอุโมงค์ตั้งแต่เมื่อใด ข้าพเจ้าเองเข้าใจว่าองค์พระคงสร้างก่อนกลางแจ้ง ต่อมาจึงมีผู้ศรัทธามาสร้างมณฑปขึ้นครอบ พร้อมกับนำแผ่นหินชนวนมาเก็บรักษาไว้ในสมัยเดียวกันกับการสร้างมณฑป มิฉะนั้นคงจะไม่มีการแหะผนังด้านข้าง 2 ด้านเพื่อให้พระขานู (หัวเข่า) ของพระพุทธรูปสอดเข้าไปได้ เป็นแน่

เรื่องเมืองศรีสัชนาลัยและเมืองเชลียงนั้น ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวที่ ดร.พิริยะ กล่าวไว้ในเชิงอรรถเลขที่ 99 ว่านอกไปจากจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 “ชื่อเมืองเชลียงปรากฏอยู่ในจารึกหลักเดียวกันกับที่กล่าวถึงเมืองศรีสัชนาลัยอีกครั้งหนึ่งคือหลักที่ 2” ก็ยังไม่ถูกต้อง เพราะยังมีอีกหลักหนึ่งคือจารึกวัดพระมหาธาตุ-วัดสระศรี (หลักที่ 7 ก.) (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย พ.ศ. 2500 หน้า 84-109) จารึกหลักนี้ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เห็นว่าคงสลักขึ้นใน พ.ศ. 1940 เพราะมีคำว่า “สกลสุนันทร ไพสาขปฺรณมิ พลหฺสบดี หนไทยเมิงหม้า” ปรากฏอยู่ในตอนต้นของจารึก พ.ศ. 1940 นี้ถ้าเทียบตามการค้นคว้าของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ก็ตกอยู่ในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 2 ราชโอรสของพระเจ้าลิไทย (มหาธรรมราชาที่ 1) ในขณะนั้นพระองค์เสด็จประทับใน “กำแพงเพชรบุรีศรีวิมลასน์” และยังคงกล่าวถึง “ศรีสัชนาลัยบุรี” ด้วยนอกจากนี้ยังมีชื่อเมืองต่าง ๆ อีกคือ “ท่นแปร (เป็นต้นว่า) เชลียง กำแพงเพชร ทุ่งย่าง ปากยม สองแคว” คำว่า “ท่นแปรเชลียง” นี้ก็ยังไม่ปรากฏอีกทีหนึ่งในท้ายบรรทัดที่ 26 ของจารึกหลักเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าเมืองศรีสัชนาลัยและเมืองเชลียงนี้เป็นสองเมืองแตกต่างกันแน่นอน ถ้าจะคิดว่าเมืองไหนอยู่ในสมัยเดียวกับเมืองสุโขทัยแล้ว ก็น่าจะเป็นเมืองศรีสัชนาลัยปัจจุบันมากกว่า เพราะมีโบราณสถานหลายแห่งที่เหมือนกับเมืองสุโขทัยเช่นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นต้น เจดีย์ดังกล่าวไม่ปรากฏมีในเมืองเชลียงปัจจุบันเสีย นอกจากนี้ถ้าไปดูในจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ดีพิมพ์ พ.ศ. 2527 จะเห็นว่าคำว่า “พระศรีรัตนธาตุ” หรือ “พระศรีรัตนมหาธาตุ” ก็ไม่จำเป็นจะต้องเป็นพระปรารักษ์เสมอไป อาจเป็นพระเจดีย์ทรงกลมก็ได้ ดังในจารึกหลักที่ 2 บรรทัดที่ 44 หน้า 33 นี้เองที่กล่าวว่า “พระศรีรัตนมหาธาตุเรียกช่อมหียังคณะมหาเจดีย์แล” มหียังคณะ-มหาเจดีย์นั้นเป็นเจดีย์ทรงกลม ในเกาะลังกา (ดูรูปที่ 7 ในชินกาลมาลีปกรณ์ พ.ศ. 2510) และอีกแห่งหนึ่งกล่าวว่า “พระศรีรัตนมหาธาตุเป็นเจ้าชื่อศรีธัญญกคา” (หน้า 31-32) มีคำอธิบายในหนังสือเล่มเดียวกัน หน้า 48 ว่า “ศรีธัญญกคา ศรีธานยกฎกา เป็นชื่อเจดีย์องค์หนึ่งตั้งอยู่ในเมืองธานกฏกาแคว้นอันทรประเทศ แถบเมืองอมราวดี” เมื่อเป็นเช่นนี้คำในจารึกหลักที่ 2 ที่ว่า “ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ผู้หนึ่งชื่อพ่อขุนรามราชปฺรา (ช)ณัฐธรรม ก่อพระศรีรัตนธาตุอันหนึ่งในศรีสัชนาลัย” (หน้า 15) จึงอาจเป็นเจดีย์ทรงกลมก็ได้ คำกล่าวในจารึกหลักเดียวกันที่ว่า “ประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุใกล้ฝั่งน้ำ...ในนครสุโขทัยนั้น” (บรรทัดที่ 10 หน้า 9

ในหนังสือเล่มเดียวกัน) ก็อาจหมายถึงพระเจดีย์เช่นเดียวกันได้ เมื่อเป็นดังนี้ในจารึกหลักที่ 1 ที่กล่าวว่า “จึงเอาลงฝังในกลางเมืองศรีสัชชนาลัยก่อพระเจดีย์เหนือหอกเข้าจึงแล้ว” จึงอาจหมายถึงพระเจดีย์องค์ใหญ่ในวัดช้างล้อม เมืองศรีสัชชนาลัยปัจจุบันก็เป็นได้ ประโยคต่อมาที่ว่า “ตั้งเวียงผาล้อมพระธาตุสามเข้าจึงแล้ว” ก็เคยมีผู้สันนิษฐานไว้แล้วว่า จะหมายถึงกำแพงศิลาแลงล้อมรอบเมืองศรีสัชชนาลัยปัจจุบันได้หรือไม่ ข้าพเจ้าเองเข้าใจว่าเดิมเมืองศรีสัชชนาลัยกับเมืองเซียงจะเป็น 2 เมืองแตกต่างกันดังในจารึกหลักที่ 1 นี้เองได้กล่าวถึงชื่อเมืองศรีสัชชนาลัยตลอดเวลา แต่ตอนหนึ่งกล่าวว่า “จารึกอันหนึ่งมีในเมืองเซียง สฐาบทไว้ด้วย พระศรีรัตนธาตุ” และชื่อทั้งสองเมืองดังกล่าวยังปรากฏต่อมาในจารึกหลักเดียวกันอีก 2 หลักจนกระทั่งถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 20 หลังจากนั้นชื่อเมืองศรีสัชชนาลัยอาจจะไม่เป็นที่นิยม จึงเอาชื่อเมืองเซียงมาเรียกรวมกันทั้งสองเมือง และต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสวรรคโลกในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งพระนครศรีอยุธยา ส่วนชื่อเซียงขึ้นนั้นเป็นชื่อที่ทางฝ่ายเหนือนิยมเรียก

สำหรับรั้วศิลาแลงล้อมรอบพระศรีรัตนมหาธาตุเซียงปัจจุบัน พระปรารักษ์วัดศรีสวยและพระปรารักษ์รอบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์กลางวัดมหาธาตุในเมืองสุโขทัยเท่านั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่าข้าพเจ้าไม่อาจหาพยานที่จะกล่าวได้ว่าสร้างขึ้นในรัชกาลใดถ้าไม่มีจารึกมาประกอบอย่างแน่นอน อย่างไรก็ตามข้าพเจ้ามีความเห็นว่ารั้วศิลาแลงรอบพระศรีรัตนมหาธาตุเซียงนั้นคงสร้างขึ้นในตอนต้นของศิลปะสุโขทัยเนื่องจากยังคงแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะขอมแบบบายนมากพอใช้ ส่วนพระปรารักษ์วัดศรีสวยและพระปรารักษ์รอบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์กลางวัดมหาธาตุนั้นคงสร้างขึ้นในสมัยต่อมาเพราะภาพปูนปั้นบนกลีบบนปูนปรารักษ์แม้จะยังคงแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะขอมอยู่บ้าง แต่ก็มีใบหน้าเป็นวงรูปไข่ตามแบบไทยแล้ว อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าก็ยังคงมีความเห็นว่าพระเจดีย์ และอาคารบริวารกลางวัดมหาธาตุในเมืองสุโขทัยนั้นคงสร้างขึ้นหลัง พ.ศ. 1835 เพราะในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 นั้นมิได้กล่าวถึงพระศรีรัตนมหาธาตุ พระศรีรัตนธาตุ พระธาตุ หรือเจดีย์กลางเมืองสุโขทัยเลย คงมีแต่เพียงคำว่า “พิหาร” และ “พระพุทธรูป” เท่านั้น

สำหรับบรรดาพระพุทธรูปปูนปั้นที่วัดช้างล้อมกลางเมืองศรีสัชชนาลัยปัจจุบันและพระพุทธรูปศิลาปูนปั้นที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเซียงนั้น ทั้งสองแห่งมีลักษณะร่วมกันอยู่อย่างหนึ่งคือครองชายจีวรจีบเป็นริ้ว เป็นหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ศิลปะที่จะต้องค้นหาว่า ในระยะใกล้เคียงกันนี้มีพระพุทธรูปที่ใดบ้างที่ครองชายจีวรจีบเป็นริ้วบ้างหรือไม่ ก็เผชิญมีอยู่องค์หนึ่งคือพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ปางมารวิชัยนาคปรก ซึ่งค้นพบที่วัดเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีจารึกอยู่บนฐานและมีศักราชซึ่งศาสตราจารย์เซเดสส์กล่าวว่าเป็นตรงกับ พ.ศ. 1726 แต่ศาสตราจารย์เดอคาสเปร์ส นักอ่านจารึกอีกท่านหนึ่งกล่าวว่าน่าจะอยู่ในระยะอีกราว 100 ปี ต่อมาคือในพ.ศ. 1822 หรือ 1834 ระยะเวลาที่ไม่น่าแปลกประหลาดอันใด เพราะตามการสันนิษฐาน

ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร พ่อขุนรามคำแหงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1822-1841 ฉะนั้นถ้าเชื่อตามศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 อิทธิพลของชายจีวรจีบเป็นริ้วนี้อาจขึ้นมายังอาณาจักรสุโขทัยเมื่อพ่อขุนรามคำแหงแผ่อำนาจลงไปทางภาคใต้ของประเทศไทยก็ได้ เรื่องชายจีวรจีบเป็นริ้วนี้ ดร.พิริยะมิได้นำพาเลย และเคยตอบแก่ข้าพเจ้าว่าพระพุทธรูปสี่ลำนูนปั้นครองชายจีวรจีบเป็นริ้วที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงนั้นอยู่ในสมัยเดียวกับพระพุทธรูปมีจารึกที่เมืองน่าน 4 องค์ซึ่งหล่อขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1969 ทั้ง ๆ ที่พระพุทธรูปที่เมืองน่านเหล่านั้นมิได้ครองชายจีวรจีบเป็นริ้วเลย นอกจากนี้เมื่อข้าพเจ้าขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ยังได้เห็นการแสดงชั่วคราวของวัตถุซึ่งขุดค้นพบที่วัดภาคโอม ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดเชียงใหม่ วัดนี้ทั้ง ดร.เพนซ์ นักอ่านจารึกชาวเยอรมันและ ดร.พิริยะยอมรับว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ามังรายพระเจ้ามังรายเสวยราชย์ พ.ศ. 1805 สวรรคต พ.ศ. 1855 (ชินกาล มาลีปกรณีย์ พ.ศ. 2510 หน้า 173) ร่วมสมัยกับพ่อขุนรามคำแหง ปรากฏว่าในการแสดงมีองค์พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดเท่าตัวคนครองชายจีวรจีบเป็นริ้วเช่นเดียวกัน แสดงว่าชายจีวรจีบเป็นริ้วนี้เป็นที่นิยมกันทั้งในอาณาจักรสุโขทัยและล้านนาไทยในครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 19

ส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นที่วัดพระพายหลวง (รูปที่ 18) และ ดร.พิริยะกล่าวว่าน่าจะสร้างขึ้นในตอนต้นของศิลปะสมัยสุโขทัยนั้น ข้าพเจ้าก็ใคร่ขอให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายได้พิจารณาดูโดยทั่วไปลักษณะของศิลปะเวลาแรกเริ่มกับเวลาเสื่อมนั้นมักมีลักษณะคล้ายคลึงกันแต่ในขณะเดียวกันก็มีลักษณะบางประการที่แสดงให้เห็นว่าศิลปะเสื่อมนั้นมีลักษณะผิดแผกไปจากลักษณะสมัยเริ่มต้น คือมีลักษณะที่แสดงว่าช่างจะไม่เข้าใจในลักษณะธรรมชาติหรือลักษณะที่สืบต่อกันลงมาเป็นเวลานาน เช่นขมวดพระเกศาทำอย่างคร่าว ๆ เกตุมาลาหรือมาลีไม่มีขมวดพระเกศา ใบหูมีลักษณะไม่เหมือนใบหูตามธรรมชาติ ข้าพเจ้าจึงใคร่ขอให้ท่านผู้อ่านได้พิจารณาดูด้วยว่าพระพุทธรูปปูนปั้นองค์นี้แม้จะได้ค้นพบที่วัดพระพายหลวงก็ตาม ถ้านำไปเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ ทั้งที่สลักจากหินและปั้นด้วยปูนและค้นพบที่วัดพระพายหลวงแล้ว จะอยู่ในสมัยต้นหรือสมัยปลายของศิลปะสุโขทัยกันแน่

สำหรับเทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัยซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้เรียบเรียงนั้น (เทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัย หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล ทรงนิพนธ์ พ.ศ. 2509) ข้าพเจ้าได้เขียนไว้สำหรับองค์หนึ่งว่า “อาจจะหล่อขึ้นในรัชสมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์หรือพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้กระมัง” คำว่า “ได้กระมัง” นี้ก็แสดงให้เห็นแล้วว่าข้าพเจ้าไม่แน่ใจและไม่อาจหาญกำหนดอายุแต่ละรัชกาลได้ดังที่ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวมาแล้ว ความจริงคำคัดค้านของข้าพเจ้าต่อความคิดเห็นของ ดร.วูดวาร์ด จูเนียร์ นั้นได้เคยตีพิมพ์ลงแล้วในหนังสือเล่มเดียวกันดังที่ ดร.พิริยะได้กล่าวอ้างถึงในเชิงอรรถที่ 112 แต่เมื่อ ดร.พิริยะ มิได้กล่าวอ้างถึงคำคัดค้านของข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าจึงใคร่ขอเสนอไว้ ณ ที่นี้ดังต่อไปนี้

1. พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อยซึ่งมีจารึกว่าสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2084 (สมัยอยุธยา) และทรงกะบังหน้าเลียนแบบกะบังหน้าของพระหริหระ (ส.ข. 24) ซึ่งข้าพเจ้าจัดไว้ว่าเป็นศิลปะสุโขทัยนั้น มีลวดลายบางแบบคือ ซึ่งไม่เคยปรากฏเลยในเทวรูปศิลปะสุโขทัยทั้งหมด

2. เทวรูปสมัยสุโขทัยที่ข้าพเจ้าศึกษาทั้งหมดมี 13 องค์ เป็นเทวรูปพระหริหระคือ พระอิศวรผสมกับพระนารายณ์เสีย 6 องค์ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าในสมัยอยุธยานั้นไม่รู้จักกันแล้วว่าพระหริหระคือใคร รู้จักกันแต่เพียงตรีมูรติคือพระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร เท่านั้น ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตั้งแต่โคลงแข่งน้ำลงมาเวลาบูชาเทวดาก็จะบูชาพระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร แยกเป็นองค์ ๆ ไป (ข้อนี้ถ้าท่านผู้ใดสามารถพิสูจน์ได้ว่าข้าพเจ้าเข้าใจผิด ข้าพเจ้าก็จะขอขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง) ก็เมื่อไม่รู้จักพระหริหระแล้ว เขาจะสร้างเทวรูปพระหริหระ ขึ้นไว้บูชาทำไม แต่ในสมัยสุโขทัยเขารู้จัก ดังจะเห็นได้จากในหนังสือศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2527 หน้า 22 ว่า “เมื่อเป็นพระหริหระ....เทพ” (บรรทัดที่ 75)

3. ดร.วุดวาร์ด จูเนียร์ และ ดร.พิริยะ จะสามารถอธิบายได้หรือไม่ว่าถ้าเทวรูปเหล่านี้สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาแล้ว เหตุใดจึงไปฝังอยู่ในฐานชุกชีพระประธานในวิหารวัดศรีสวาย เทวรูปสัมฤทธิ์ที่ค้นพบในฐานชุกชีนั้นมี 3 ชิ้น คือ เทวรูปครึ่งองค์ของพระหริหระมีลักษณะเช่นเดียวกับเทวรูปสมัยสุโขทัยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว เศษองค์เบื่องขวาของเทวรูป และเทวรูปพระอิศวรขนาดเล็ก ทั้ง 3 ชิ้นนี้จัดแสดงอยู่ในตู้ชั้นล่างทางด้านทิศใต้ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย นอกจากนี้ยังมีอีก 2 องค์ซึ่งเป็นเทวรูปสัมฤทธิ์ขนาดเล็ก ลักษณะแบบเดียวกัน เข้าใจว่าเป็นพระอิศวรองค์ 1 พระราชประสิทธิ์คุณ อดีตเจ้าอาวาสวัดราชธานี จังหวัดสุโขทัยเป็นผู้มอบให้ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง เช่นเดียวกัน

4. ลักษณะประการหนึ่งของกะบังหน้าสมัยอยุธยาก็คือมีกรรเจี๊ยกหรือครีบบิ้นออกมาทางด้านข้างเหนือใบหูทั้งสอง ลักษณะเช่นนี้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเริ่มขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะจากเศียรเล็ก ๆ ที่ค้นพบในวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเข้าใจว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้หล่อขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2001 เพื่อฉลองพระพุทธศาสนาครบ 2000 ปี และปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จะเห็นว่าบางเศียรมีกรรเจี๊ยกแล้ว แต่บางเศียรก็ยังไม่ มี ข้าพเจ้าเข้าใจว่าต่อมากกรรเจี๊ยกนี้จะมีอยู่เป็นประจำเช่นเทวรูปสัมฤทธิ์พระอิศวรที่เมืองกำแพงเพชรซึ่งมีจารึกว่าหล่อขึ้นใน พ.ศ. 2053 แม้จะแสดงให้เห็นว่ายังกงแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะขอม แต่กรรเจี๊ยกนี้ก็มีการอย่างสมบูรณ์แล้ว ก็เมื่อเป็นเช่นนี้เหตุไฉนพระพุทธรูปทรงเครื่อง

น้อยซึ่งมีจารึกบอกว่าหล่อขึ้นเมื่อพ.ศ. 2084 จึงไม่มีกรรเจี๊ยกเล่า แต่กลับมีเพียงรอยคล้าย ตะเข็บอยู่ 2 ข้างเหมือนกับเทวรูปพระหริหระ (ส.ข. 24) ในบรรดาเทวรูปสมัยสุโขทัยที่ข้าพเจ้า ได้ศึกษา 13 องค์นั้น มีแต่เพียงเทวรูปพระหริหระ (ส.ข. 24) เพียงองค์เดียวที่มีรอยตะเข็บ นอกจากนั้นไม่มีเลย จะมีแต่เพียงลายดอกไม้เท่านั้น นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอีกกว่าพระพุทธรูป พ.ศ. 2084 องค์นี้ได้ย้ายจากเมืองสุโขทัยลงมายังกรุงเทพฯ ฯ ด้วย (รูปถ่ายที่ LXXIVC ใน BEFEO XXXI 1931 Nos. 3-4, (1932).

5. มีรูปเทพธิดาสัมฤทธิ์องค์หนึ่งที่เมืองกำแพงเพชร อาจเป็นเทวรูปของพระอุมา หรือพระลักษมีก็ได้ ทรงผ้าซึ่งแสดงให้เห็นว่าได้รับวิวัฒนาการต่อลงมาจากเทวรูปสมัยสุโขทัย คือชายผ้าที่เห็นอยู่ข้างหน้าเข็มขัดนั้นจะแหวกออกไปมาก แสดงให้เห็นผ้าทรงที่ทรงอยู่ข้างใน คล้ายผ้าโสร่งได้อย่างชัดเจน รูปเทพธิดาสัมฤทธิ์องค์นี้คงหล่อขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ใกล้เคียง ๆ กับเทวรูปพระอิศวร ก็วิวัฒนาการนั้นย่อมกินเวลา (*Evolution takes time*) ฉะนั้นข้อนี้ จึงเป็นข้อยืนยันอีกข้อหนึ่งว่าเทวรูปที่ข้าพเจ้าจัดว่าเป็นสมัยสุโขทัยนั้นคงมีมาก่อน

ทั้งห้าข้อนี้คงตอบข้อความของ ดร.วูดวาร์ด จูเนียร์ ที่ ดร.พิริยะนำมาอ้างอิงว่า “การใช้ระบบการค้นคว้าของนายฟิลิปป์ แสตรีน นั้นต้องใช้หลักฐานอื่น ๆ ประกอบในการพิจารณา ด้วย มิใช่แต่เพียงวิวัฒนาการของลวดลายเครื่องประดับเท่านั้น” ได้เพียงพอละกระมัง

สำหรับสรุปของ ดร.พิริยะนั้น ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวว่า ดร.พิริยะอาจเข้าใจข้าพเจ้าผิด เพราะการที่ข้าพเจ้าจัดแบ่งพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัยออกเป็น 4 หมวดนั้นข้าพเจ้ามิได้แบ่งตามระยะเวลา แต่แบ่งตามพระพุทธรูปกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุด ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้เขียนถึงหมวดเบ็ดเตล็ดหรือหมวดวัดตระกวนซึ่งข้าพเจ้าจัดเป็นหมวดสุดท้ายคือหมวดที่ 4 ว่า “พระพุทธรูปแบบนี้บางองค์อาจเป็นพระพุทธรูปรุ่นแรกของศิลปะสุโขทัยก็ได้ ทั้งนี้ถ้าเราเชื่อว่า ศิลปะเชียงแสนรุ่นแรกเกิดขึ้นก่อนศิลปะสุโขทัย”

สำหรับสรุปของข้าพเจ้าเองก็คือข้าพเจ้ามีความเสียใจที่จะต้องกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ เพราะเหตุว่ายังไม่มีหลักฐานที่แน่นอนสนับสนุนเพียงพอ ข้าพเจ้าเห็นว่าข้อเสนอดังกล่าวเป็นแต่เพียงการพยายามเสนอทฤษฎีใหม่เพื่อให้เกิด แปลกไปจากของผู้อื่นเท่านั้น

รูปที่ ๑ เทวรูปพระนารายณ์ ศิลากันพบที่วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย ศิลปะสุโขทัยตอนต้น (?)

Fig. 1 Vishnu. Stone. Found at Wat Si Sawai, Sukhothai. Ram Khamhaeng National Museum, Sukhothai. Early Sukhothai art (?)

รูปที่ ๒ เศียรพระพุทธรูปปูนปั้น ค้นพบรอบเจดีย์สี่เหลี่ยมในวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย ศิลปะสุโขทัยตอนต้น

Fig. 2 Head of the Buddha. Stucco. Found near the square *chedi* in Wat Phra Phai Luang, Sukhothai. Ram Khamhaeng National Museum, Sukhothai. Early Sukhothai art.

รูปที่ ๓ องค์พระพุทธรูปศิลา พบที่วัดสะพานหิน จังหวัดสุโขทัย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย ศิลปะทวารวดี (มอญ) หรือศรีวิชัย

Fig. 3 Torso of a Buddha statue. Stone. Found at Wat Saphan Hin, Sukhothai. Ram Khamhaeng National Museum, Sukhothai. Dvaravati (Mon) or Srivijaya art.

รูปที่ ๔ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปูนปั้น ได้มาจากวัดช้างล้อม เมืองศรีสัชนาลัย พิพิธภัณฑ์-
สถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย ศิลปะสุโขทัยตอนต้น

Fig. 4 Buddha subduing Mara. Stucco. From Wat Chang Lom, Si Satchanalai. Ram Khamhaeng National Museum Early Sukhothai art.

รูปที่ ๕ พระหริหระ สัมฤทธิ์ พบในฐานชุกชีพระประธานในวิหารวัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย ศิลปะสุโขทัย

Fig. 5 Harihara. Bronze. Found inside the pedestal of the main Buddha image in the *vihara* of Wat Si Sawai, Sukhothai. Ram Khamhaeng National Museum, Sukhothai. Sukhothai art.

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

รูปที่ ๖ พระอิศวร สัมฤทธิ์ พบในฐานชุกชีพระประธานในวิหารวัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย ศิลปะสุโขทัย

Fig. 6 Siva. Bronze. Found inside the pedestal of the main Buddha image in the *vihara* of Wat Si Sawai, Sukhothai. Ram Khamhaeng National Museum, Sukhothai. Sukhothai art.

“A New Dating of Sukhothai Art” by Dr. Piriya Krairiksh

Reviewed by
Professor M.C. Subhadradis Diskul

The reviewer has read the article entitled “A New Dating of Sukhothai Art” by Dr. Piriya Krairiksh in the **Muang Boran Journal**, vol. 12, no. 1, January-March 1986, and would like to express here his opinion for those who are interested in the Art History of Thailand.

First of all, the reviewer disagrees with Dr. Krairiksh’s idea of dividing the art of Sukhothai into successive fifty-year periods, because it is purely arbitrary without supporting archaeological evidence. If Dr. Krairiksh is following a precedent set by Khmer art historians, he would do well to remember that they were able to divide the development of art into very specific periods because of sufficient specific evidence, partially from copious inscriptions. Furthermore, the reviewer also does not accept Dr. Krairiksh’s idea of adding or deducting 543 (the difference in years between the Buddhist and Christian eras) whenever he would like to use a surmised date as is necessary in the study of Art History; for instance, “The Art of Sukhothai from 1750 to 1850 B.E. (1207-1257 A.D.)”. It should be “(1200-1250 A.D.)”. The reviewer also would like to confess that he does not dare to give the exact date of any monument or object or to place it definitely in any specific reign without a very clear inscriptional record.

About the question of Sien in the Chinese chronicles as being Sukhothai or not, it is still debatable and has to await further research. The reviewer, however, agrees with Mr. Suchit Wongthet in his recently published book that Sukhothai was not the first ancient Thai capital in present-day Thailand.

As for the date of San Ta Pha Daeng at Sukhothai, the reviewer would like to explain that the Khmer styles of Angkor Wat and the Bayon are continuous. The style of Angkor Wat

dates back to the first half of the 12th century A.D. and that of the Bayon to the late 12th and early 13th centuries. Therefore the late Angkor Wat style and the early Bayon styles display more or less the same characteristics.

It is gratifying to know that Dr. Krairiksh admits that the three *prang* (towers) at Wat Phra Phai Luang were constructed in the reign of King Jayavarman VII, the last great monarch of the Khmer empire. But as for the two bronze standing crowned Buddha images with both hands in the gesture of argumentation found at Wat Si Sawai (pls. 1 and 2 in the same **Muang Boran Journal**), it is obvious that they belong to the Khmer Angkor Wat or Bayon styles and should be classified as Khmer or Lopburi Art, not as belonging to the earliest Sukhothai period. These bronzes are only 22 and 25 cm high, respectively. They could have been brought to the area quite easily from Cambodia or from the town of Lopburi or could have been made by Khmer artists themselves when they were living near Wat Phra Phai Luang. One must not lose sight of the fact that much of Thailand, including the Sukhothai area, was controlled by the Khmer.

As for the sandstone (not laterite) lintel representing Vishnu lying upon the Naga found at Wat Si Sawai (pl. 3), it should be dated as belonging at the latest to the 11th century A.D., since Vishnu is still lying flat on the Naga. His torso only begins to be raised from the first half of the 11th century (see the article entitled "Représentations khmères de Vishnu couché" by Mme. Mireille Bénisti in the **Journal des Arts Asiatiques**, Tome XI, 1965, Fascicule 1, pp. 91-107). Moreover, the hermit who sits at the feet of Vishnu has a cloth band tied around his crossed legs, an iconographic detail which was quite popular in Khmer art of the 10th century. Consequently this lintel was carved before the foundation of the city of Sukhothai, and judging from its small size, 38 x 130 cm, could also have been imported quite easily. Wat Si Sawai was presumably built for Hinduism by the Khmer but was left unfinished and the Thai completed it as a Hindu shrine. Later on it was turned into a Buddhist temple. That is the reason why the Buddhist *vihara* in front is not on the same level as the three *prang* behind. Further evidence of its having been a Hindu shrine are a few small broken Sukhothai Hindu bronzes buried inside the base of the main Buddha image inside the *vihara*. When King Vajiravudh (Rama VI) visited the town of Sukhothai as the Crown Prince in 1907, he perceived that there still were many vestiges pointing to the edifice with the three *prang* as having been a former Hindu shrine (see the book in Thai, **A Trip to Muang Phra Ruang**, written by the king himself, 3rd edition, B.E. 2496, pp. 64-65 and 67). A stone statue of Vishnu which displays some Khmer influence but was probably carved by a Thai artist was also found at Wat Si Sawai when the Thai Fine Arts Department cleared the temple between 1965 and 1969. The statue is now displayed in the Ram Khamhaeng National Museum, Sukhothai, and the reviewer thinks it might be classified as belonging to the early Sukhothai style.

As for the *chedi* in laterite in Wat Phra Phai Luang that Dr. Krairiksh says "is similar to a *chedi* in Angkor Thom constructed during the Bayon period," H. Parmentier, who wrote the book **L'Art Architectural Hindou dans l'Inde et en Extrême-Orient** to which Dr. Krairiksh refers, is himself not sure about the dates of the two *chedi*, one at Angkor Thom and the other in the town of Pursat (p. 130), that Dr. Krairiksh has used for comparison. The aforementioned *chedi* in laterite at Wat Phra Phai Luang were built on the same brick floor as the *vihara* in front of the three laterite *prang*. There is still another pavement in laterite underneath the brick floor of the *vihara*. Therefore, these laterite *chedi* were surely not built at the same time as the three *prang* but probably were constructed at the same time as the *vihara*, which was added after the Khmer had lost their power in Thailand. The form of these *chedi*, moreover, resembles those small red sandstone *stupa* found at Wat Keo in Chaiya, in southern Thailand, and now preserved

in the National Museum at Chaiya. The influence might have come up from southern Thailand to Sukhothai when King Ram Khamhaeng spread his power down south as indicated in Sukhothai Inscription No. 1.

Regarding the stone figure of the Buddha Bhaisajyaguru (pl. 5), it is probably not an antefix as it has a long tenon underneath which is now hidden inside a wooden base. As for the bronze *stupa* (pl. 6), it is rather difficult to believe that "this small specimen must have been the prototype of the lotus-bud *stupa* of the Sukhothai period." The reviewer thinks that the appearance of the lotus-bud *stupa* is very different. His conception of it is as follows: the lotus-bud shaped *stupa* is composed of a tall base, usually of three storeys; the central part is in the form of a model of a Khmer tower. Evidence for this is that some of these central elements still have antefixes on the lateral redented corners. From this tower rises the lotus-bud finial, at the bottom of which there are pediments at the cardinal points.

As for plate 7 (which is not a crowned Buddha image), as well as plate 8, and the votive tablet to which Dr. Krairiksh refers, the reviewer thinks that they all belong to Khmer art, and since the sizes of the two statues are 16 and 11.5 cm respectively, could have been imported quite easily. These images, therefore, should not be classified as early Sukhothai Art though they were discovered at Sukhothai.

As for whether *prang* at Wat Chao Chan (pl. 9) between Chaliang and Si Satchanalai was a *dharmasala* (rest-house) constructed by King Jayavarman VII of Cambodia or not (though its plan does not resemble the rest-houses in Cambodia such as at Prasat Prah Khan), one might think that the Khmer style, once it became removed from Cambodia, would differ from its prototype in the motherland. Could a long rectangular house in front of the *prang* on the east have been made of perishable material and therefore have disappeared? When the Thai were in power, they constructed a *vihara* in laterite on the east and a *mandapa* (a square structure) for a large standing Buddha on the north.

At this point we must consider the second period of Sukhothai Art, which according to Dr. Krairiksh dates from 1800 to 1850 B.E.

First, regarding the group of monuments in the centre of Wat Mahathat in the middle of the old town of Sukhothai, the reviewer thinks that they were built after 1835 B.E. (1292 A.D.), the last date in Sukhothai Inscription No. 1, as in that inscription there is no reference to a *stupa* in the middle of the town of Sukhothai but only to some *vihara* and Buddha images. Regarding the terracotta Buddhist votive tablets (pls. 10-12), the reviewer thinks that they belong to Khmer or Lopburi Art and could have been imported into Sukhothai quite easily, if not fabricated there by the Khmer themselves. It is gratifying to know that the Buddhist votive tablets in plates 13 and 14 are admitted by Dr. Krairiksh as belonging to Burmese Art and as having been imported from Pagan (in the Thai version of the article), and are not classified as Sukhothai Art.

With respect to the square *stupa* in Wat Phra Phai Luang, the reviewer thinks that it was erected during the early Sukhothai period, as it was restored at least two times during the Sukhothai epoch. The faces of the stucco Buddha images in the niches resemble those of what is usually called early Chiengsaen or early Lanna (northern Thai) Art. The reviewer wonders whether Dr. Krairiksh has any evidence to support his theory that Lanna Art in the first half of the 14th century was still "heavily influenced by the Mon art of Lamphun". Dr. Krairiksh himself suggests in his book **The Sacred Image, Sculptures from Thailand**, 1979, p. 24, that the nomenclature "Uthong style" should be changed to that of "Suphanburi-Sankhaburi", the name of the two towns in central Thailand, which denotes that the Buddha images of the Uthong style

were widely fabricated in those places. Thus they might have been brought up to Sukhothai quite easily. Moreover, according to the report of the excavations at Wat Phra Phai Luang published by the Fine Arts Department in 1969, the stucco head and arm of a so-called early Chiengsaen Buddha image was found inside the body of a Sukhothai stucco Buddha figure in the central *prang* of Wat Phra Phai Luang. Would not this discovery indicate that the style of the early Chiengsaen Buddha image was anterior to that of Sukhothai and therefore dates before the first half of the 14th century ?

Concerning Sukhothai Inscription No. 1, the reviewer agrees with Dr. Krairiksh that the first 18 lines of that inscription belong to King Ram Khamhaeng himself, and the section from the 18th line to the 8th line of the fourth side (not the 12th line as indicated by Dr. Krairiksh) is the second part, written by somebody else. The third section begins at the 8th line of the fourth side and extends to the 27th. The reviewer thinks that these three sections were not inscribed a very long time apart as they all use the same calligraphy, which is different from subsequent Sukhothai epigraphy, but the vocabulary used is mostly similar to that in Sukhothai Inscription No. 2, published by the Thai Fine Arts Department in 1984, p. 78. Moreover, this Sukhothai Inscription No. 1 was discovered by King Mongkut (Rama IV) at Sukhothai in 1833 when he was still in the monkhood, and since that time more than ten Sukhothai inscriptions have been discovered. None of them so far have contradicted the events related in Sukhothai Inscription No. 1. Therefore, though the latter two parts of Inscription No. 1 eulogize King Ram Khamhaeng posthumously, the reviewer sees no reason to doubt them.

According to Inscription No. 1, Wat Saphan Hin has as its main Buddha image Phra Attharot, which means a standing Buddha image 18 cubits high. How then could the life-size standing Buddha image in stone in the Mon (Dvaravati) style of the early 10th century suggested by Dr. Krairiksh be Phra Attharot ? This Mon style image, moreover, stands in the *tribhanga* (triple flexion) pose and has the beautiful wavy line of the hem of the robe falling down from the raised left wrist. According to the reviewer, its date should not be later than the 6th or 7th century, and it could have been moved up to Sukhothai from central or southern Thailand. It has surely never been the main image at Wat Saphan Hin.

As for Phra Achana, the reviewer admits that this huge stucco seated Buddha image at Wat/Si Chum, in the northern sector of Sukhothai, has been restored several times, including during the Ayudhya period. If Dr. Krairiksh thinks that the Phra Achana mentioned in Sukhothai Inscription No. 1 is not this huge stucco image, he should have pointed out which image he thinks is being described. It is improper to deny something and then just leave a lacuna. The square structure (*mandapa*) once completely covering the image as well as the engraved slate slabs used as the ceiling of the encircling tunnel should also be taken into account and need some explanation.

I have already admitted that I would not venture to place any archaeo-logical structure or object into any precise reign without concrete inscriptional evidence. I would like to say only that the laterite railings and the gateways around Phra Mahathat in the present town of Chalieng were probably constructed during the early Sukhothai period as they still show strong Khmer influence. The three *prang* at Wat Si Sawai were presumably completed later because the antefixes, though showing some Khmer influence, already denote some Thai characteristics, such as an oval face. As for the four *prang* at Wat Mahathat in the centre of the town of Sukhothai, they were surely built after 1835 B.E. (1292 A.D.) as Sukhothai Inscription No. 1 never refers to them.

Mr. Griswold suggests that Buddha images dated to the reign of King Ram Khamhaeng are the Buddha images at Wat Chang Lom in Si Satchanalai and the walking Buddha in stucco

at Wat Mahathat in Chalieng because these two statues share one common feature: a long pleated end of the robe on the left shoulder. Now there is one dated image wearing the same type of the end of the robe: the bronze seated Buddha under the Naga in the attitude of subduing Mara found at Grahi (Chaiya), southern Thailand, with an inscription on the base giving a date equivalent to 1183 A.D. (after Professor Coedès), or 1279 or 1291 A.D. (after Professor de Casparis). King Ram Khamhaeng, according to Professor Dr. Prasert na Nagara, reigned from 1279 to 1298 A.D. So this type of monastic dress could have received influence from southern Thailand when King Ram Khamhaeng spread his power down there as is indicated in Sukhothai Inscription No. 1. In the article by Professor J.G. de Casparis entitled "The Date of the Grahi Buddha" in the **Journal of the Siam Society**, Vol. LV, Pt. 1, January 1967, pp. 31-40, the writer states twice that the Grahi Buddha "is closely related to that of the Sukhothai Buddhas" (pp. 31 and 33). Moreover, the reviewer has seen the stucco torso of a Buddha image from Wat Kad Thom in Chiangmai, which Dr. Pentz, the German epigraphist, and Dr. Krairiksh admit was founded by King Mangrai of Chiangmai (1262-1312 A.D.). This torso also wears a long pleated end of the robe on the left shoulder. So it can be surmised that this characteristic was popular both at Sukhothai and Chiangmai in the second half of the 13th century. This torso is now in the Chiangmai National Museum.

The reviewer has already indicated that the Buddha images of Uthong A style found at Sukhothai might have been imported from central Thailand. As for the silver Buddha from Wat Phra Phai Luang (pl. 18), the reviewer would like to ask the reader to judge for him or herself whether this image should belong to the beginning of Sukhothai art or to the period of decadence already denoting some Ayudhya characteristics.

In conclusion, therefore, the reviewer would like to emphasize that he disagrees with Dr. Krairiksh on nearly every point and would like to see the later parts of his article, which is to be continued.